

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки
Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ДОВГАЛЮК ВЛАДИСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 331.45:34

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ПІД ЧАС
ВИКОНАННЯ ТРУДОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ**

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ Довгалюк В.С.

Керівник роботи
Василенко Леся Павлівна
кандидат юридичних наук,
доцент

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувачка кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

Р.Д. ЛЯШЕНКО

(підпис)

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Довгальок Владислав Сергійович захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(підпис)

Т.П. Грушевська

АНОТАЦІЯ

Довгалюк В.С. Відшкодування шкоди завданої працівником під час виконання трудових обов'язків. – Випускна кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Роботу присвячено повному, комплексному та всебічному дослідженню основних засад правового регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків. Робота покликана дослідити особливості відшкодування шкоди в порядку ст.1172 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), що допоможе встановити випадки її застосування та дасть змогу поєднати з нормами інших галузей права, зокрема, трудовим. Проаналізовано зміст наукових праць вчених у сфері трудового, міжнародного, цивільного та цивільного процесуального права, були враховані судова практика та досвід європейських країн, що дозволило дослідити питання під різними кутами зору. Сформульовані рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства в аспекті відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків шляхом внесення змін та доповнень.

Ключові слова: виконання трудових обов'язків, деліктні зобов'язання, працівник, роботодавець, цивільна відповідальність.

SUMMARY

Dovgaliuk V.S. Compensation for damage caused by an employee while on duty. – Graduation thesis on the rights of the manuscript.

Graduation qualification work for a master's degree in specialty 081 – Law.
– Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to a complete, comprehensive and comprehensive study of the basic principles of legal regulation of the institution of compensation for damage caused by an employee in the performance of his duties. The work is designed to explore the features of compensation in accordance with Article 1172 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter – CCU), which will help identify cases of its application and will combine with the rules of other branches of law, including labor. The content of scientific works of scientists in the field of labor, international, civil and civil procedural law was analyzed, the case law and experience of European countries were taken into account, which allowed to study the issues from different angles. Recommendations and proposals for improving civil law in terms of compensation for damage caused by the employee during the performance of his duties by making changes and additions.

Key words: performance of labor duties, tortious obligations, employee, employer, civil liability.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМ СВОЇХ ТРУДОВИХ (СЛУЖБОВИХ) ОБОВ'ЯЗКІВ.....	9
1.1. Генезис зобов'язань відшкодування шкоди. Значення для цивільного законодавства.....	9
1.2. Поняття, ознаки та загальні підстави виникнення деліктних зобов'язань у роботодавця в результаті заподіяння такої шкоди працівником.	14
1.3. Розмежування матеріальної відповідальності в трудовому праві від майнової у цивільному праві.....	20
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	25
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМ СВОЇХ ТРУДОВИХ (СЛУЖБОВИХ) ОБОВ'ЯЗКІВ.....	26
2.1. Особливість інституту регресних зобов'язань, які виникають при відшкодуванні шкоди завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків	26
2.2. Аналіз судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків..	29
2.3. Міжнародний досвід як основа формування вітчизняного законодавства: порівняльно-правовий аналіз.	35
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	40
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена соціальною значимістю існуючих проблем при притягненні до матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду заподіяну його працівником третім особам. Однією з основних завдань законодавця є вироблення таких правових конструкцій, які дозволили б забезпечити максимальний захист осіб, які постраждали від дій працівника при виконанні ним своїх службових обов'язків. Але при цьому досить часто допускається порушення законних прав та інтересів самого роботодавця, який змушений відшкодувати шкоду, в заподіянні якої він може бути і не винний. Про масштаби порушення їх прав свідчить судова практика. Підставою цьому є недосконалість чинного цивільного законодавства, внаслідок чого на практиці значно порушуються права як працівників, так і роботодавців. Від комплексного, всебічного, оперативного вирішення цих питань і правильного тлумачення правових норм, багато в чому залежить ефективність захисту порушених прав та інтересів суб'єктного складу ст. 1172 ЦКУ, а також розгляду справ в судовому порядку.

Питання відшкодування шкоди та матеріальної відповідальності регулюються як трудовим, так і цивільним правом. Це вимагає підвищення якості техніко-юридичного опрацювання норм, покликаних забезпечити захист особистих та майнових прав як роботодавця так і працівника. Актуальність проблематики матеріальної відповідальності роботодавця за дії вчинені його працівником свідчить про необхідність вдосконалення правового регулювання, яке неможливо без ретельного і всебічного теоретичного дослідження категорії матеріальної та майнової відповідальності роботодавця та працівника.

Теоретичні висновки, сформульовані в ході дослідження, спираються на праці таких вчених-правознавців, як: А.О. Немцевої, С.Д. Гринька, Ю.С. Михальченка, В. Потапенка, Н. Мельникова, А.С. Мартюка, О.С. Кізлової, А.В. Лихошвай, О.О. Отраднової та інших.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є визначення теоретичних та практичних проблем у сфері відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків.

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

- ✓ простежити генезис зобов'язань з відшкодування шкоди, а також визначити значення цього інституту для всього цивільного законодавства;
- ✓ виокремити основні ознаки та підстави виникнення деліктних зобов'язань у роботодавця в результаті заподіяння такої шкоди працівником;
- ✓ розмежувати матеріальну та майнову відповідальність відповідно за трудовим та цивільним законодавством;
- ✓ охарактеризувати інститут регресних зобов'язань, що виникають при відшкодуванні шкоди завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків;
- ✓ проаналізувати судову практику щодо даного виду деліктів;
- ✓ порівняти міжнародний та національний досвід з приводу закріплення досліджуваного питання на законодавчому рівні.

Об'єктом дослідження є відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків.

Предметом дослідження є сукупність нормативно-правових актів у сфері відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Історичний метод дав змогу простежити генезис зобов'язань з відшкодування шкоди (п.1.1.). Метод системного аналізу і синтезу дозволив визначити місце відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним трудових обов'язків у системі юридичних гарантій та способів захисту прав роботодавців та працівників (п.п. 1.2., 2.1.). Формально-юридичний метод допоміг визначити недоліки сучасного законодавства та запропонувати шляхи їх вирішення (п.п.п. 1.2, 1.3., 2.1., 2.2.). Порівняльно-правовий метод

посприяв дослідженню особливостей різних правових систем та зіставленню їх позицій з позиціями етнічної правової сім'ї стосовно аналізованого питання (п. 2.2., 2.3).

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та науково-практичних конференціях: VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 19 березня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів і права» (Полтава, 7 жовтня 2020 р.), а також на I Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Правова політика України: історія та сучасність» (Житомир, 8 жовтня 2020 р.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, сформульовані у даному дослідженні, можуть бути використані у навчальній, нормотворчій та практичній діяльності щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (55 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМ СВОЇХ ТРУДОВИХ (СЛУЖБОВИХ) ОBOB'ЯЗКІВ

1.1. Генезис зобов'язань відшкодування шкоди. Значення для цивільного законодавства.

Всебічний та глибокий аналіз будь-якого питання базується на методології, яка включає в себе систему принципів, способів дослідницької діяльності. Перш за все, важливу роль в цьому відіграє саме історичний метод, який дозволяє достовірно прослідкувати хронологічний розвиток та становлення того чи іншого питання. Термін «генезис» почав широко використовуватись у юридичній літературі нещодавно, як прототип, антонім слову «еволюція». Генезис з грецького перекладається як «походження, виникнення» та означає певний процес, який включає в себе закономірний розвиток подій, явищ, речей тощо. Досліджуване питання стосується правової доктрини, тому, першочергово, зосередимо увагу на думках вчених-правознавців, праці яких ґрунтувались на історії походження зобов'язань з відшкодування шкоди, а також визначимо значення даного інституту для цивільного законодавства.

Перші відомості, що стосувались деліктів, датуються добою античності. Право Стародавнього Риму закріплювало делікт як приватне правопорушення, у вирішення якого держава не мала права втручатись, тобто потерпілому надавалась змога самостійно та на власний розсуд обирати покарання винному. Ці слова підтверджує і Є.О. Харитонов, який зазначає, що «пов'язано це було з тим, що у прадавні часи держава вважала за краще не втручатися у відносини між приватними особами» [1, с.258]. Досить цікавим є те, що первинний варіант покарання носив тільки індивідуальний характер, тобто все зводилось до кровної помсти, при цьому ніяких зобов'язань щодо майнового відшкодування не виникало.

Першоджерелом закріплення даного питання в писемному варіанті слугують Закони XII таблиць (збірник законів, який став результатом процесу кодифікації римського права). В даному нормативному акті того часу містилася норма, яка зазначала, що «неплатоспроможного боржника зв'язували шкурами або металевими ланцюгами, вага яких зрівнювалася з вагою заборгованого» [2, с. 298]. Слушною з приводу цього є думка Т.В. Маленка, який говорив, що «скоєні делікти, в основному, викликали не зобов'язання, а помсту». Однак, на ряду з цим Закони XII таблиць містили у собі певну новацію, поряд із кровною помстою, мали місце перші зародки штрафних санкцій як покарання, які застосовувалось до правопорушника; почала започатковуватись майнова відповідальність за шкоду, завдану речам [3, с.47].

Отож, за даним документом зобов'язання переслідували подвійну мету: покарання винного, а потім вже відшкодування завданої шкоди. Проте, з часом каральна функції відпадає і більша увага зосереджується на інституті відшкодування шкоди, адже негативний вплив помсти на життя суспільства, на ворожнечу в колі сім'ї, змусив втрутитись в ці відносини державу. Зі встановленням штрафних санкцій поступово виникає та закріплюється юридичне уявлення про «борг» однієї особи стосовно іншої. Невиконання даного зобов'язання тягне за собою перетворення винного, фактично, у раба. Ще однією цікавою особливістю була можливість обмеження правоздатності особи, що завдала шкоду. Воно проявлялося в позбавленні права володіти певним статусом, що кардинально відрізняється від сьогоденних нормативних приписів, які регулюють аналогічні правовідносини. Значною проблематикою цього часу виступало те, що перелік деліктів досить часто поповнювався, однак визначення, що стосувалося поняття «делікти», не закріплювалося в жодному письмовому документі [4, с. 94].

Після розпаду Римської імперії, а також і в період Середньовіччя питання, що стосується відшкодування шкоди, не набирає значного розголосу, кардинальних змін щодо відповідальності держави у справах

приватного інтересу не відбувається. Ця епоха ознаменувалась тільки зміцненням державних позицій, тому в тогочасних нормативних актах закріплювались лише певні випадки відшкодування шкоди, завданої особами, які мали владні повноваження. Наприклад, розділ II Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. містив у собі відповідальність військових, які завдали шкоди простому люду внаслідок ловлі риби з їхніх водойм, псування їхніх будинків чи огорож [5, с.728].

Кінець XVIII ст. відзначився тим, що у багатьох країнах Європи поширилася ідея відшкодування шкоди державою, завданої помилковим кримінальним переслідуванням [6, с.17]. Безліч дослідників вважають цей період апогеєм розвитку цивільно-правової відповідальності, адже ідея відшкодування шкоди, завданої органами державної влади отримала загальне визнання, і у майбутньому була закріплена ст.ст. 1173 – 1176 сучасного ЦКУ.

Взагалі деліктне право України, як таке, бере свої витоки з норм цивільного права Франції, що і буде проаналізовано в п.2.3. Відповідні положення Французького деліктного права, яке ґрунтується на рецепції римського права, були закріплені в ЦК УРСР.

Певні кроки для виокремлення деліктного права були розроблені ще дореволюційними цивілістами, які визначили деякі особливості окремих зобов'язань, що виникають у разі заподіяння шкоди. Вагому роль в цьому відіграла думка Братуся С.Н., який класифікував відповідальність за завдану шкоду за такими категоріями:

- у сфері особистих благ (особиста шкода);
- у сфері майнових благ (майнова шкода);
- правопорушником, який перебуває в спеціальному положенні відповідальність посадових осіб і казни) [7, с. 201].

Дане розмежування користувалося популярністю серед інших вчених радянського періоду, воно також враховувалося і законодавцем при розробленні першого вітчизняного нормативного акту, який регулював деліктні правовідносини. Таким був ЦК УРСР 1922 р. Аналізуючи норми

цього акту, спостерігаємо, що вперше на законодавчому рівні були закріплені питання щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, недієздатною особою, вперше використовувалось поняття «джерел підвищеної небезпеки».

У радянські часи, за доктриною Карла Маркса, держава мала необмежену владу, тому особа в суспільстві була суб'єктом, який мав нерівні права, і питання про відшкодування шкоди, завданої державою, до створення даного нормативного акту майже ніколи не порушувалися. Отож, основним завданням ЦК цього часу було врегулювання питання, що стосувалось відшкодування шкоди у публічно-правових відносинах, тобто у тих відносинах, де однією зі сторін виступала держава. Як відзначає І.В.Ткач, заслуги ст.407 полягали у тому, що нею було започатковано цивільну відповідальність державних установ за заподіяння шкоди актами влади. Однак відкритим все ще залишалося питання про наявність вини, чи є вона обов'язковою [8, с.32]. Недоліком цього документу виступало також і те, що за порушення цивільних відносин застосовувались норми Кримінального кодексу, що вважалося колізією на законодавчому рівні.

Наступним етапом еволюції зобов'язань з відшкодування шкоди стало прийняття ЦК Української РСР 1963 р. Що стосується деліктного права, то законодавець, крім норм французького права, почав застосовувати і тенденції германського права. Було закріплено поняття моральної шкоди, підстави її відшкодування, зазначалося і право регресу до винної особи, містилося визначення поняття «регресні вимоги».

Даний кодекс став першим нормативним актом в історії українського законодавства, який закріпив питання відшкодування роботодавцем шкоди, завданої з вини працівника. Так, у ст. 441 ЦК Української РСР йшлося про те, що «організація повинна відшкодувати шкоду, заподіяну з вини їх працівників під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків» [9]. Як ми бачимо, сучасний законодавець обрав за приклад саме цю норму при формулюванні ст.1172 ЦКУ, однак дещо удосконалив вказане

положення, розширивши коло суб'єктів відшкодування, а також заподіювачів шкоди.

Проте, все ж таки ЦК Української РСР вперше за весь час були широко обґрунтовані всі можливі деліктні випадки; радянські вчені-юристи не знаходять жодних недоліків та невідповідностей у даному законодавчому акті (в частині зобов'язань відшкодування шкоди). Цей нормативний акт був прогресом того часу саме з боку врегулювання інституту деліктних зобов'язань, а також став зразком, моделлю для побудови чинного ЦКУ.

Дослідження Основ цивільного законодавства Союзу СРСР 1991 р. не потребує глибокого аналізу, адже цей документ, фактично, дублював положення ЦК Української РСР 1963 р. Однією вагомою новацією було тільки те, що Основи встановили відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями державних органів, а не державних установ, як це закріплювалось у первинних цивільних кодексах [10, с.247].

Спостерігаємо, що розвиток радянського законодавства пройшов досить тернистий шлях для того, щоб достатньо та повно закріпити все коло питань, необхідних для ефективної реалізації інституту деліктних зобов'язань в сучасному світі. Кожна помилка вітчизняного законодавства, пройшовши певний етап з'ясування та роз'яснення, переростала з часом у законодавче звершення того часу.

Таким чином, дослідивши генезис становлення правового регулювання інституту зобов'язань з відшкодування шкоди, можна дійти висновку, що в цивільному законодавстві України простежується явний вплив римського права. Як ми бачимо, протягом еволюції вказаного виду зобов'язань відбувався поступовий перехід від особистого до майнового характеру наслідків правопорушення, внаслідок чого переважне значення надається саме компенсаційній, а не каральній функції при врегулюванні питань відшкодування шкоди.

1.2. Поняття, ознаки та загальні підстави виникнення деліктних зобов'язань у роботодавця в результаті заподіяння такої шкоди працівником.

Аналіз сутності норм ЦКУ свідчить про те, що правовідносини цивільного обороту виникають між їх учасниками на підставі як договірних, так і недоговірних зобов'язань. Що стосується недоговірних зобов'язань, то це такий вид зобов'язань, підставою виникнення яких є юридичний факт, що має місце за відсутності договірних відносин між суб'єктами цивільних правовідносин, а також має односторонній характер дій. При дослідженні односторонності недоговірних зобов'язань з'являється чимало питань з приводу природи їх виникнення. Правова доктрина виділяє як правомірну, так і неправомірну природу їх утворення (деліктні зобов'язання). Таким прикладом неправомірної природи виникнення виступає, зокрема, відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [11].

Першочергово зазначимо, що саме ст. 1172 ЦКУ встановлює загальні правила відповідальності юридичної або фізичної особи за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [11]. Для повного вивчення цього питання необхідним є дослідження наступних категорій, а саме: підстав та умов виникнення відповідних деліктних зобов'язань, суб'єктного складу, особливостей причинно-наслідкового зв'язку, вини у вказаному делікті тощо.

Розпочнемо з підстав та умов виникнення деліктних зобов'язань даного виду. Для належного функціонування зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків, застосовуються як загальні, так і спеціальні умови. Серед загальних умов, які передбачені генеральним деліктом, що міститься у ст. 1166 ЦКУ, можемо виокремити: протиправну поведінку працівника, завдану шкоду, причинно-наслідковий зв'язок, вину [11]. Однак більшої уваги потребує наявність спеціальних умов, серед яких слід виділити:

- трудові відносини між працівником і суб'єктом відшкодування шкоди, які підтверджуються певними документами;
- завдання шкоди саме під час виконання трудових обов'язків [12, с.159].

Як зазначає М.Д.Бойко, під поняттям «виконання трудових (службових) обов'язків» потрібно розуміти виконання роботи працівником, обумовленої трудовим договором (контрактом), іншими локальними чи адміністративними актами, а також роботи, яка і виходить за межі вищевказаних документів, проте доручається роботодавцем або викликана невідкладною виробничою необхідністю, як правило, на території юридичної чи фізичної особи, протягом усього робочого часу [13, с.225].

Обґрунтовуючи поданий термін, виникає необхідність звернення до основних та факультативних ознак, що характеризують це поняття. Під факультативними ознаками слід розуміти те, що працівник може перебувати у трудових відносинах як поза межами юридичної чи фізичної особи (наприклад, відрядження), так і в неробочий час (наприклад, надурочні роботи) [12, с. 160]. В цьому випадку не має значення характер відносин між працівником та роботодавцем: чи це тимчасові, чи то сезонні працівники тощо. Даний факт підтверджує п.5 постанови Пленуму Верховного Суду (далі – ВС) від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [14].

Наступною категорією виступає суб'єктний склад, який є невід'ємним елементом будь-яких правовідносин. Законодавець подає широкий суб'єктний спектр цього зобов'язання, серед яких зазначаються: фізична та юридична особа, замовник, підприємницьке товариство, тобто суб'єкти відповідальні за відшкодування. Поряд з ними виступають завдавачі шкоди: працівник, підрядник, особа, яка діяла від імені кооперативу тощо. Не слід забувати, що в дану статтю законодавець включає також і особу потерпілого [11].

Ст. 1172 ЦКУ передбачає, що відшкодування шкоди здійснюється роботодавцем/підприємством/замовником [11]. Зміст цієї норми полягає у тому, що вищезазначені особи не мають жодного відношення до шкоди, що була завдана, адже вона не виступала, так званим, ініціатором деліктного зобов'язання. Також слід зазначити, що у разі завдання шкоди працівником у позаробочий час, ніяких обов'язків з приводу відшкодування у роботодавця не виникає (якщо це тільки не було його дорученням). Стосовно підстав відшкодування слід звернутись і до ухвали ВС України від 19.02.1992 р., в якій відповідний орган зазначив, що «у випадку, коли працівник завдав іншому працівникові тілесних ушкоджень в робочий час, то обов'язок відшкодування на роботодавця не покладається, нести відповідальність буде саме винна особа. Важливо розуміти, що завдавач шкоди на момент заподіяння має перебувати в стані сильного душевного хвилювання, який виник через неправомірні дії потерпілого» [15].

Д.С. Гринько зазначає, що такий підхід до відшкодування шкоди можна пояснити тим, що саме через дії працівника знаходить свій вияв воля роботодавця. Наприклад, юридична особа реалізує свою цивільну праводієздатність через дії найманих працівників. Тобто дії останніх юридично сприймаються як дії самої юридичної особи [16, с.102].

Отож, суб'єктний склад є досить специфічною складовою даного делікту, зовсім відмінною від інших деліктних зобов'язань. Найістотнішою особливістю цього зобов'язання виступає те, що розмежовано особу, яка, фактично, завдала шкоди, та особу, яка повинна нести відповідальність [17, с.126].

Для того, щоб притягнути роботодавця, замовника, підприємницьке товариство чи кооператив потрібно визначити наявність причинного наслідку між поведінкою заподіювача шкоди та самою шкодою. Зокрема, слід з'ясувати коло питань:

- чи дійсно на момент заподіяння шкоди були наявні всі необхідні для підтвердження трудових відносин між завдавачем шкоди і її відшкодовувачем документи?;

- чи була завдана шкода саме під час і безпосередньо при виконанні працівником, підрядником, учасником підприємницького товариства, покладених на них відповідними документами обов'язків? [17, с.128].

Поряд з причинно-наслідковим зв'язком уваги потребує і особливість вини у даному цивільному правопорушенні. Цивільним законодавством встановлена презумпція вини заподіювача шкоди, тому тягар доказування відсутності вини покладається саме на особу, яка завдала шкоди (в даному випадку працівник). Проте, якщо винність працівника буде доведено в судовому порядку, відповідальність нестиме роботодавець, який в майбутньому зможе пред'явити регресні вимоги, тільки у тому випадку, якщо шкода була завдана через неналежне виконання покладених на працівника обов'язків, у відповідності зі ст.1191 ЦКУ [11].

Цікавим в даному питанні виступає і те, що досить часто на практиці зустрічається підміна понять, які стосуються відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків, та відшкодування шкоди роботодавцем під час каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я. Тому наступним кроком в нашому дослідженні виступатиме аналіз інституту каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я як підстави відшкодування шкоди.

Насамперед потрібно визначити що ж саме включає в себе термін «каліцтво» і якими нормативно-правовими актами регулюється дане питання? Аналізуючи сучасне законодавство, можна дійти висновку, що жоден нормативно-правовий акт не містить вказаної дефініції, тому необхідним є звернення до правової доктрини.

Так, за словами В. Гришка, законодавець охоплює термін «каліцтво» у двох категоріях, а саме – травма та пошкодження здоров'я від праці [18, с.16]. Травма – це одноразовий вплив на здоров'я людини, що спричиняє

фізичних збитків людині, що стосується професійного ушкодження, то воно визначене переліком професійних захворювань, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 8 листопада 2000 р. № 1662 «Про затвердження переліку професійних захворювань», характерними особливостями для цього виду каліцтва є повторюваний, постійний вплив на здоров'я людини шкідливих, негативних факторів. Наприклад, професійна хвороба – це хронічний бронхіт, який характерний для працівників шахт тощо [19, с. 185].

Специфіка погашення шкоди у цих випадках залежить від того, як і яким чином вона була спричинена: у повсякденному житті або внаслідок виконання особою зобов'язань, визначених конкретним видом договору; під час роботи працівником чи службовою особою; малолітньому або неповнолітньому. Уточнюючи це питання, важливо зрозуміти, яке законодавство для регулювання цих відносин слід використовувати.

Здебільше, зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, стосується саме деліктної відповідальності у цивільних правовідносинах, тому не варто їх співставляти з матеріальною відповідальністю у трудовому праві, розмежування яких буде наведено у наступному підрозділі.

Підставою для застосування такого виду відповідальності є делікт, тобто правове порушення, яке вказує на зобов'язання особи, яка спричинила шкоду, компенсувати її потерпілому. Зобов'язання, що виникають внаслідок отримання травми, охоплюють широке коло питань, які можуть бути вирішені лише враховуючи певні специфічні особливості [19, с. 190].

На нашу думку, слід виділити такі особливості цього виду деліктів:

- шкода в основному незворотна, оскільки характеристики людського організму не дають можливості повернутися до попереднього стану;
- головним чином, шкода виникає, коли особа виконує свої обов'язки, покладені на неї трудовим договором;
- зв'язок між причинами та наслідками є особливістю, яка включає в себе необхідність доведення наявності причинного зв'язку не тільки між

діями, які є протиправними, та каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, а й причинним наслідком між цими шкодами для здоров'я та деякими витратами (витрати на лікування, посилене харчування тощо) [20, с. 710].

Розглядаючи зазначену проблематику, необхідним є звернення і до загального делікту, сутність якого вже була проаналізована раніше. Також слід посилатися на ст. 1167 ЦКУ, де зазначено, «що моральна шкода може відшкодовуватися особою, яка її завдала, за наявності її вини, однак можуть і існувати певні виключення» [11]. Що стосується каліцтва як підстави відшкодування, то шкода відшкодовується незалежно від наявності вини у діях правопорушника.

Враховуючи наведені статті і специфіку відносин цього виду, можна зробити висновок, що боржник має відшкодувати як майнові, так і немайнові (моральні) збитки, те саме закріплено законодавцем у ст. 1195 ЦКУ. Згідно з цією статтею «фізична або ж юридична особа, що завдала тілесних ушкоджень, зобов'язана відшкодувати потерпілому середній щомісячний дохід, що виник внаслідок втрати або зменшення його професійної або загальної працездатності, а також виплатити певні додаткові витрати, що вже були вище згадані» [11]. Тому, підраховуючи розмір шкоди, заподіяної травмою, ми підсумовуємо середній місячний заробіток, моральну шкоду, а також додаткові витрати. Цікаво, що при обчисленні місячної зарплати вони звертають увагу на всі види винагород за трудовим договором, за винятком одноразових виплат, компенсації за невикористану відпустку, вихідну допомогу та допомоги по вагітності та пологах.

Норми, закріплені в цивільному та трудовому законодавстві щодо розглянутого питання, є досить схожими, тому для пошуку певних відмінностей необхідне дослідження. Щодо розгляду цього питання з боку трудового законодавства, то варто згадати, що основним регулюючим актом в даній сфері є Закон України (далі – ЗУ) «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Порівнюючи з цивільними правовими відносинами, це питання є більш вузьким, конкретизуючим, і стосується тільки тих осіб,

які працюють за договором трудового підряду, контрактом тощо. У цьому випадку можна згадати і про випадок каліцтва від нещасного випадку на виробництві, так званого страхового випадку. У Ст. 26 ЗУ «Основи Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено випадки, які законодавець називає страховими, з настанням яких надається фінансова підтримка та соціальні послуги, наприклад: тимчасова непрацездатність; нещасний випадок на роботі; професійне захворювання [21].

Як і в цивільних правовідносинах, кредитору виплачується моральна і матеріальна шкода. Матеріальна шкода виплачується спеціально-створеним Фондом соціального страхування в Україні на випадок страхового випадку, яка містить у собі одноразову допомогу у випадку постійної втрати професійної дієздатності потерпілого; страхові виплати, призначені для щомісячних платежів; середній щомісячний заробіток. Сюди також включаються додаткові витрати, які включають витрати на медичну допомогу, професійну та соціальну реабілітацію тощо. Що стосується моральної шкоди, згідно ч. 8 ст. 36 цього Закону, то вона відшкодовується постраждалим від професійних захворювань, членам їх сімей, вона не є страховою виплатою і здійснюється незалежно від того, коли настав страховий випадок відповідно до положень, визначених ЦКУ [22].

Отже, можна зазначити, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом мають свої особливості, виникають з делікту в цивільно-правових відносинах та внаслідок виробничого травматизму в трудових відносинах. Тому порівнювати аналізовані інститути не потрібно, адже вони мають свої особливості та чіткий механізм врегулювання спорів, які виникають з приводу того чи іншого питання [23, с. 176 – 177].

1.3. Розмежування матеріальної відповідальності в трудовому праві від майнової у цивільному праві

Дослідження будь-якого питання, яке прямо чи опосередковано пов'язане з юриспруденцією, неможливе без аналізу норм сучасного законодавства. Тому, перш за все, звернемось до тих нормативно-правових актів, які регулюють тематику відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових обов'язків. Як ми вище зазначали такою нормою є ч. 1 ст. 1172 ЦКУ, у відповідності з якою «фізична або юридична особа відшкодовують шкоду, завдану працівником безпосередньо при виконанні останнім свої трудових обов'язків» [11]. В Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) дане питання регламентоване дещо по-іншому: згідно з ч.1 ст.130 КЗпП «саме працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок неналежного виконання своїх трудових функцій» [24].

Виходячи з цього, зазначимо, що дане питання тісно переплітається з двома суміжними галузями приватного права: цивільним та трудовим. Саме з приводу того, що у вказаних нормативних актах досліджуване питання висвітлене по-різному і незрозуміло який саме вид відповідальності слід застосовувати при конкретній ситуації, на площині правої доктрини, а також і в юридичній практиці часто виникають дискусії та гострі суперечності, які можна кваліфікувати як колізію в законодавстві.

Таким чином, необхідно проаналізувати деякі елементи кожного виду відповідальності задля визначення їх самостійності та відокремленості. А саме: правового регулювання, суб'єктного складу, порядку застосування, умов та термінів притягнення до відповідальності.

Аналізуючи КЗпП України, спостерігаємо, що законодавець закріплює тільки підстави та умови відповідальності працівників за заподіяну шкоду. Цікавим є те, що законодавець використовує термін «матеріальна відповідальність», в якій є свої підвиди, протиріччям якому виступає цивільне право, яким передбачена майнова відповідальність юридичних та фізичних осіб. Тобто ми простежуємо певну суперечність між нормами, адже, практично тотожні випадки вирішуються зовсім по-інкашому.

Що стосується матеріальної відповідальності, то вона завжди є індивідуально-конкретизованою, тобто особа, яка заподіяла шкоду, буде й притягатися до відповідальності за завдані збитки, при майновій – суб'єктом відшкодування буде роботодавець.

Також слід звернути увагу і на те, що за трудовим законодавством працівник може нести відповідальність тільки за пряму дійсну шкоду. Ч.4 ст.130 КЗпП вказує, що «працівник не притягатиметься до відповідальності, якщо він належно виконує свої трудові функції; якщо завдані збитки відносяться до категорії нормального виробничо-господарського ризику (наприклад, тестування нових прийомів за обов'язкової умови, що були враховані всі доступні заходи для запобігання шкоди); якщо працівник знаходився у стані крайньої необхідності» [24].

Важливу роль за нормами трудового права відіграє і характер вчиненого правопорушення, тобто мають бути наявні одночасно 4 складові:

- порушення трудових обов'язків;
- заподіяння шкоди;
- встановлений зв'язок між допущеним правопорушенням та наявною шкодою;
- встановлено вину працівника.

Отож, у відповідності з цими складовими притягнення до відповідальності можливе лише у тому випадку, якщо наявна вина працівника у формі умислу чи необережності. Форма вини впливає на визначення виду матеріальної відповідальності, наприклад, заподіяння шкоди за наявності умислу тягне за собою повну відповідальність. Протиріччям трудовому законодавству виступає цивільне, де відповідальність може наставати як за наявності вини, так і за її відсутності (у разі заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки) [17, с.127].

Слід звернути увагу на суб'єктний склад; за нормами трудового права суб'єктом відповідальності може бути лише особа, яка вступила у трудові відносини з підприємством, якому спричинила шкоду, тобто повинен бути

укладений трудовий договір, в якому чітко окреслені основні обов'язки працівника [25, с. 48]. Акцентуємо увагу, що в цивільному законодавстві підставою є не тільки трудовий договір, а й цивільно-правовий договір (наприклад договір підряду, або будь який інший, предметом якого буде виконання певної роботи).

Проводячи паралелі між даними галузями вкажемо, що на відміну від трудового законодавства, ЦКУ надає нам більш ширший спектр суб'єктів відшкодування шкоди: юридична або фізична особа, замовник, підприємницькі товариства, кооперативи. Михальченко Ю.С. вказує, що найістотнішою особливістю суб'єктного складу є розмежування особи, яка фактично завдала шкоди і особи, яка її відшкодовує, що також відрізняється від трудового законодавства, де ці два суб'єкта не відокремлюються [17, с. 128].

На цьому етапі потребує уваги і обов'язок доказування вини. Деліктне зобов'язання, з приводу якого ведемо дискусію, є спеціальним деліктом, і, як ми вище зазначали, на нього поширюються загальні правила генерального делікту. Відповідно до правил цього делікту, завдавач шкоди (в даному випадку працівник) повинен довести той факт, що шкоди завдано не з його вини [11]. З іншого боку, КЗпП передбачає, що для того, щоб притягнути працівника до відповідальності за заподіяну шкоду, роботодавцю необхідно самостійно доводити факт наявності всіх необхідних для покладення на завдавача шкоди відповідальності умов [24]. Проводячи паралелі бачимо, що обов'язок з доказування вини покладений на різних суб'єктів, також зазначимо, що трудовим законодавством визнається презумпція невинності працівника, в той час, коли цивільним законодавством встановлена презумпція вини заподіювача шкоди.

Як зазначав В.Жернаков, варто вказати також і на відмінність, яка полягає в відшкодуванні шкоди, конкретніше в принципах, якими керуються при встановленні розмірів відшкодування. Як вище зазначалося, трудове законодавство визначає, що відшкодуванню підпадає лише пряма дійсна

шкода, і, як правило, застосовується обмежена матеріальна відповідальність при якій стягнення не може перевищувати середнього місячного заробітку особи, яка її заподіяла, на відміну від цивільного законодавства, де береться за основу принцип повного відшкодування шкоди, який передбачає те, що до відшкодування шкоди крім прямої дійсної додаються також неотримані доходи або упущена вигода [25, с. 50]. Цікавим є те, що КЗпП не закріплює обов'язок власника притягнути робітника до відповідальності, тому можна з упевненістю сказати, що це є його правом. Він може або реалізувати це право, або ж повністю чи частково відмовитись від стягнення з працівника суми шкоди.

Слід звернутися і до певних строків. Що стосується відшкодування збитків за трудовим законодавством, то встановлений строк позовної давності в 1 рік з дня виявлення правопорушення. Щодо цивільного законодавства, то встановлений загальний строк позовної давності в 3 роки [26, с. 136 – 137].

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Інститут відшкодування шкоди пройшов тернистий та досить довгий шлях розвитку для його остаточного закріплення в національному законодавстві. Доказом цього слугують сформульовані, так звані, етапи генезису зобов'язань з відшкодування шкоди, часові рамки яких беруть свій початок ще з часів права Стародавнього Риму і закінчуються сучасним ЦКУ. Було затверджено, що норма стосовно відшкодування шкоди роботодавцем, завданої з вини працівника, вперше з'явилася в ЦК Української РСР 1963 р., положення якої повністю ґрунтувались на нормах германського та французького права. Саме цей документ став першоджерелом розвитку дослідження даного питання вітчизняними вченими-правознавцями.

Відшкодування роботодавцем шкоди, завданої працівником під час виконання трудових обов'язків, є одним із спеціальних деліктів. Визначено, що основними ознаками, які характеризують вказаний інститут є: наявність специфічного складу суб'єктів; вчинення протиправного діяння під час виконання трудових обов'язків; наявність документу, що підтверджує трудові відносини між працівником та роботодавцем. Встановлена неможливість ототожнення досліджуваного інституту з інститутом відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, адже в першому випадку суб'єктами виступають «потерпілий – працівник – роботодавець», коли в іншому відносини виникають тільки між працівником і роботодавцем, без наявності третьої сторони (потерпілого).

Поняття «майнова» та «матеріальна» відповідальності відрізняються одне від одного низкою специфічних ознак, адже стосуються різних галузей права, та регулюються різними нормативними актами. Основною відмінністю визначено обов'язок доказування вини в судовому порядку: що стосується цивільного права, то працівник повинен довести той факт, що шкоди завдано не з його вини, на відміну від трудового права, де роботодавець самостійно повинен довести наявність необхідних умов для покладення відповідальності на винного.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМ СВОЇХ ТРУДОВИХ (СЛУЖБОВИХ) ОBOB'ЯЗКІВ.

2.1. Особливість інституту регресних зобов'язань, які виникають при відшкодуванні шкоди завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків

В сучасному світі ми є свідками стрімкого розвитку ринкової економіки. Значення регресних зобов'язань значно зростає з кожним днем, адже відносини у сфері товарообігу потребують швидкого погашення заборгованості. Саме завдяки цьому інституту суб'єктам цивільного права надається можливість своєчасного повернення витрачених в інтересах іншої особи коштів.

Поняття «регресні зобов'язання» на сьогодні, на жаль, є не достатньо дослідженим, вітчизняне законодавство не містить конкретного визначення вказаного терміну, відсутні підстави та умови їх виникнення і застосування, не витлумачені правові положення учасників даних зобов'язань, що ускладнює застосування регресу на практиці.

Нині тільки єдиний правовий акт нормативно закріплює питання, що стосується інституту регресних зобов'язань, яким слугує ЦКУ. Так, ст. 1191 ЦКУ встановлює «наявність у особи, що відшкодувала шкоду права зворотньої вимоги (регресу) до особи, яка її завдала, при чому у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом» [11]. Вказане положення регулюється Главою 82 ЦКУ (Відшкодування шкоди), тому, можемо зробити висновок, що цей вид зобов'язань, в першу чергу стосується деліктів. Право регресу – це право особи, що відшкодувала шкоду, звернутися до боржника, тобто до особи, з вини якої було завдано шкоду, з вимогою повернути виплачене відшкодування [27, с. 85].

Юридичний словник подає нам визначення терміну «регрес» як «зворотний хід, повернення назад» [28]. Тому часто вчені-юристи, а також і законодавець (що простежується в ЦКУ) ототожнюють поняття «регресні вимоги» і «зворотні вимоги», внаслідок чого в правовій доктрині виникають суперечності. Однак, не кожна зворотня вимога підпадає під категорію регресу. Наприклад, якщо одна особа помилково переказала якусь суму іншій особі, а потім, з'ясувавши свою помилку, вимагає повернення цієї суми, тоді має місце зворотня вимога, але не регрес, оскільки вона адресована особою, яка сплатила платіж, до особи, яка отримала платіж [29, с. 11]. Основною відмінністю між даними категоріями виступає те, що регрес являє собою нові правовідносини, він має похідний характер, адже виникає на основі виконання якогось іншого зобов'язання (основного).

Аналізуючи це питання, варто звернути увагу на суб'єктний склад, адже регресні зобов'язання застосовуються тільки в тому випадку, коли завдавач шкоди та особа, яка несе відповідальність, не збігаються в одній особі. Отож, вищезгадуваний інститут цивільного права характерний для окремого ряду випадків, передбачених ст. ст. 1172 – 1176, 1178, 1179, 1207 ЦКУ [30, с.14]. Відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків передбачено ст. 1172 ЦКУ, тому більш детально зупинимось на аналізі інституту регресних зобов'язань через призму вказаного делікту [11].

Першочергово зупинимось на підставах виникнення права регресу до винної особи. Право застосування регресної вимоги можливе за наявності наступних умов:

- в нашому випадку право вимоги до завдавача шкоди має суб'єкт її відшкодування, передбачений ст. 1172 ЦКУ;
- регрес застосовується до працівника тільки у тому випадку, коли роботодавець повністю виконав зобов'язання у вигляді відшкодування шкоди перед потерпілим;

- право регресу з'являється тільки після того як у повному обсязі буде виконане основне зобов'язання з відшкодування шкоди.

Підставою виступає відповідальність роботодавця, а також факт виплати завданої шкоди. Наявність тільки судового рішення, яке набрало законної сили, не є достатньою підставою для реалізації права на регрес. В даному випадку достатнім доказом буде виступати відповідне рішення приватного чи державного виконавця у відповідності з Інструкцією з організації примусового виконання рішень [31]. Регресна вимога спрямовується на відшкодування витрат, а тому вона є, по суті, зобов'язанням з відшкодування шкоди, а, отже, можемо віднести її до форми цивільно-правової відповідальності [27, с. 90].

Звернемо увагу, що в даному регресному зобов'язанні беруть участь дві сторони: кредитор – роботодавець (регрідієнт) та боржник – працівник (регресант). Особливістю кредитора є те, що він для того, щоб стати регридієнтом, був боржником в попередньому (основному) зобов'язанні, виконання якого і зумовило виникнення регресного.

Поряд з суб'єктами, невід'ємними складовими виступають об'єкт та зміст регресних зобов'язань, адже це свого роду новаційні правовідносини. Об'єктом в даному випадку виступає відшкодування шкоди, яке працівник має виконати перед роботодавцем. Змістом виступають взаємні права та обов'язки вказаних сторін. Що стосується регридієнта, то він має право на одержання відшкодованої шкоди, регресанту ж передбачений обов'язок виконання певних дій щодо відшкодування, тобто змістом є стягнення сплаченого [30, с.15].

Дослідимо також і розміри регресної вимоги. Вона не може перевищувати суму, сплачену роботодавцем в основному зобов'язанні, тобто в цьому випадку діє принцип рівності вимоги в порядку регресу і вимоги за основним зобов'язанням [32, с. 66]. Відповідно до ст. 1191 ЦКУ регресант повинен відшкодувати регридієнту сплачене в повному обсязі [11]. Акцентуючи увагу на даній статті та нашій проблематиці, ми спостерігаємо,

що законом встановлені певні виключення з цього положення. Так, питання, що стосується розмірів відшкодування шкоди між роботодавцем та працівником передбачене відповідною нормою КЗпП України. Згідно з ст. 132 КЗпП України роботодавець може стягнути з працівника сплачену шкоду не більшу середньомісячного заробітку працівника, крім випадків, коли законодавством вона передбачена у більшому, ніж цей заробіток, розмірі [24].

Як показує практика, в основному, справи, що стосуються регресних зобов'язань вирішуються в судовому порядку за допомогою подання, так званого, регресного позову. Варто на даному етапі звернути увагу і на позовну давність. Відповідно до ст. 261 ЦКУ «перебіг позовної давності починається з дня виконання основного зобов'язання, зокрема відшкодування шкоди» [11].

Враховуючи вищесказане, зазначимо, що з приводу законодавчого закріплення регресних зобов'язань існує чимало невирішених питань. Наголошуємо на необхідності нормативного закріплення даного поняття, оскільки це дасть можливість усунути прогалини законодавства та уникнути в майбутньому протиріч та невідповідностей, які на сучасному етапі мають місце. Вбачаємо, що вирішенням вказаної проблеми буде доповнення ЦКУ окремою главою, у якій необхідно приділити увагу правовим підставам та умовам виникнення і застосування регресних зобов'язань, та тлумаченню правових положень учасників даних відносин [33, с.40].

2.2. Аналіз судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним свої трудових (службових) обов'язків.

Доволі стрімкий розвиток правової системи України в умовах сьогодення призводить до того, що перед представниками правової доктрини постає чимало питань, зокрема, і з приводу значення судової практики для юридичної науки. Генезис притаманної Україні романо-германської правової

сім'ї свідчить про закріплення закону як фундаментальної і домінуючої форми права. Аналізуючи праці вітчизняних вчених, спостерігаємо досить незрозумілу тенденцію невизнання судової практики як додаткового джерела національного права. На нашу думку, дана аргументація є не зовсім правильною та застарілою. Для того, щоб внести ясність в це питання, потрібно проаналізувати значення понять «судова практика» та «прецедент», а також порівняти постулати, закріплені романо-германською правовою системою, з ідеями інших правових сімей в аспекті дослідження цього питання.

Розпочнемо з того, що поняття «судова практика» та «прецедент» є практично тотожними, однак вживаються по-різному в силу історично-сформованих особливостей тієї чи іншої правової сім'ї. Так, паралельно переходячи до аналізу правових сімей, зазначимо, що англосаксонська правова система визнає існування прецеденту, адже він виступає в ній найголовнішим джерелом права, внаслідок чого в законодавстві цих країн майже не простежується чіткого поділу на матеріальне та процесуальне право.

Як мовить Кізлова О.С., романо-германська правова система, практично повністю базуючись на рецепції римського права, відмовилась від, так званої, «активної казуїстики» та проголосила верховенство права [34, с. 84]. Значної уваги потребує і те, що деякі країни зазначеної сім'ї категорично проти закріплення прецеденту на законодавчому рівні, інші ж – не мають однозначної думки з приводу даної категорії і не впевнені в тому, чи слід ставити прецедент на рівні з іншими джерелами права. Тому в законодавчих актах, а також і в юридичній літературі, ми не простежуємо наявності цього терміну, проте воно замінюється аналогічним за змістом словосполученням – «судова практика».

Закріплення прецеденту в правовій системі України трактується наступним твердженням, яке подав нам Сахнюк В.В., : «це рішення суду певної інстанції в конкретній ситуації, яке є обов'язковим під час розгляду

майбутніх справ» [35, с.119]. Слід зауважити, що обов'язковими є не все рішення, а тільки правові позиції, на яких ґрунтується судове рішення. Аналізуючи ієрархію судових рішень судів загальної юрисдикції, приходимо висновку, що, безперечно, панівну роль в цьому відіграють акти ВС, які вже протягом тривалого проміжку часу є прецедентом, яким користуються суди нижчої інстанції. Хоча даний термін не визнано основним джерелом права, проте керівні роз'яснення ВС є обов'язковими для всіх судових інстанцій.

Погоджуючись з думками багатьох вчених-цивілістів, що брали активну участь в дослідженні цього питання, визначаємо, що судова практика є допоміжним, консультативним та особливим джерелом цивільного права, яке застосовується в разі відсутності законодавчих норм [34, с.86]. Аналіз судової практики допомагає дослідити обговорюване питання повно, всебічно, порівнюючи точки зору як законодавця, так і судді.

Плавно переходячи до аналізу поставленої тематики, мовимо, що процес судового доказування, який стосується деліктних зобов'язань має свої особливості та складнощі. Причиною цього є одностороння позиція судів, яка полягає у відшкодуванні завданої шкоди. Для характеристики судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним свої трудових (службових) обов'язків, передбаченої ст.1172 ЦКУ, вбачаємо за необхідне посилатися на рішення як національних судів, так і на акти міжнародних судів (на прикладі рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ)).

Першочергово звернемо увагу на судову практику, яка регламентує особливості застосування цієї норми. Так, показовою є постанова Пленуму ВС України №4 від 31 березня 1995 року, в пункті 8 якої зазначається, що «шкода, завдана працівником повинна відшкодовуватись юридичною особою, з якою завдавач шкоди перебуває у трудових відносинах» [36]. Також вказана постанова закріплює право регресу, згідно з яким, роботодавець може звернутись до працівника, після здійснення виплат, пов'язаних з відшкодуванням. Цей акт був одним із найперших актів

судового волевиявлення, який зробив свій акцент на дослідженні та врегулюванні спорів, що виникають в ході реалізації роз'яснюваного питання.

Важливим в процесі дослідження є визначення сутності дефініції «виконання трудових відносин». Аргументуємо це на прикладі ухвали Апеляційного суду Хмельницької області від 1 червня 2017 року, яка мовить, що «вагомим є не лише зв'язок роботодавця і працівника, а й виконання останнім, покладених на нього обтяжуючих обов'язків» [37].

Проте, більш значущим в даному випадку є тлумачення цієї дефініції Вищим спеціалізованим судом (далі – ВСС). У відповідності з постановою про узагальнення судової практики за 2010 – 2011 роки, вказаний суд зазначив, що особливого значення набувають первинні документи, які підкріплюють наявність саме трудових відносин між суб'єктами, передбаченими ст. 1172 ЦКУ. До найосновніших слід віднести:

- трудовий договір або контракт;
- довідка, що видається Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- довідка з Державної податкової служби [38].

Наступним кроком нашого дослідження стане аналіз певних проблематичних питань, що виникають у випадку неправильного застосування судами норм матеріального права. В умовах сьогодення розгляд вищезазначеної тематики є доволі вагомим, адже все частіше на практиці виникає безліч ускладнень, пов'язаних із застосуванням ст. 1172 ЦКУ, зокрема, при доведеності шкоди працівника, протиправності діяння тощо.

Слушною є позиція ВС, що висвітлена в постанові від 29 січня 2020 року. Постанова була винесена з приводу конкретної справи, в якій йшлося про заподіяння смерті працівникові, також на порядок денний виносилось питання про те, хто буде нести відповідальність: роботодавець (в нашому випадку – це замовник) чи підрядник. Місцевий та апеляційний суди відшкодовувати моральну шкоду зобов'язали підрядника, не врахувавши ч.2

ст.172 ЦКУ, та не прийнявши до уваги, що підрядник діяв за завданням замовника. ВС скасував рішення судів нижчої інстанції та визначив помилку у застосуванні норм матеріального права [39].

Яскравим прикладом неправильного застосування норм матеріального права нерідко виступає співвідношення на практиці ст. 1172 та ст. 1174 ЦКУ. Слушною з приводу цього питання є думка ВСС, яка оформлена листом від 28 січня 2013 року. Згідно з цим документом, суд визнав неможливим ототожнення вищевказаних статей, адже ст. 1174 ЦКУ відноситься лише до конкретно-визначеного кола суб'єктів і є спеціальною по відношенню до ст. 1172 ЦКУ [40].

В аспекті цього питання звернемось і до постанови ВС від 27 лютого 2019 року, який визначив помилку при ухваленні рішення судом першої інстанції. В справі, що підлягала судовому розгляду, йшла мова про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконним затриманням. Помилкою було визначена неможливість одночасного застосування згадуваних норм. Позиція ВС полягає в наступному: «категорично недопустимим є одночасне застосування спеціальних норм, адже застосування кожної спеціальної норми тягне за собою застосування загальних положень ЦКУ, серед яких необхідно виділити ст.ст. 1166, 1167 ЦКУ» [41].

Далі слід охарактеризувати тематику недотримання судами процесуальних норм. Доволі часто це спостерігається саме в неправильному визначенні суб'єктного складу місцевими судами. Як приклад, можемо навести рішення Хмельницького міськрайонного суду від 17 липня 2018 року, позов якого стосувався відшкодування матеріальної шкоди внаслідок неналежного надання медичних послуг. В ході розгляду цієї справи суд визначив відповідачем працівника лікарні, чим порушив ст. 1172 ЦКУ, у відповідності з якою відповідачем мала виступити лікарня в ролі юридичною особи [42].

Не проходить осторонь і питання, що стосується факту встановлення трудових відносин, що є важливим елементом правовідносин, які виникають у разі відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним свої трудових (службових) обов'язків. Без його наявності ми не можемо говорити про відповідальність за ст. 1172 ЦКУ. Так, Ірпінський міський суд Київського області в ухвалі від 28 грудня 2018 року, знехтував і не достатньо повно розглянув дане питання, внаслідок чого факту наявності трудових відносин між працівником і роботодавцем встановлено не було. В результаті до відповідальності притягнувся працівник, причому до матеріальної, передбаченої нормами КЗпП України [43].

Як зазначає А.В. Лихошвай, основним недоліком дослідженого питання виступає суперництво спеціальних норм ЦКУ [44, с. 153]. На нашу думку, найкращим виходом з цієї ситуації стане утилізація з ЦКУ ст. 1174, адже її положення повністю абсорбуються ст. 1172 ЦКУ.

Також позитивним стало б закріплення керівних роз'яснень ВС (постанов Пленуму ВС) як основного джерела цивільного судочинства. Адже, аналізуючи судову практику, спостерігаємо тенденцію використання даних актів судами нижчих інстанцій при вирішенні питань, які не врегульовані чинним законодавством. Тобто де-факто ці нормативні акти вже давно визнані джерелами права та є обов'язковими для місцевих та апеляційних судів, однак де-юре це положення ще не закріплено.

Поряд з національною практикою, особливого статусу набувають рішення міжнародних інстанцій, серед яких основне місце відводиться рішенням ЄСПЛ. На відміну від проаналізованих нами актів українських судів, рішення ЄСПЛ на законодавчому рівні визнаються джерелами цивільного судочинства, що передбачено ч.4 ст.10 Цивільного Процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [45].

Влучне твердження з приводу цього наводить Стоянова Т.А., яка мовить, що рішення ЄСПЛ мають законну силу та носять обов'язковий

характер, притаманною ознакою також виступає і формальний пріоритет перед судовими рішенням національних судових інстанцій [46, с.57].

На даний час невелика кількість справ, що стосуються нашої тематики, дійшли до ЄСПЛ, адже українські суди намагаються оперативно та справедливо вирішити справи на національному рівні. Розглядаючи питання в цілому, робимо висновок, що доказом цього є правові позиції ВС, що усувають недоліки та помилки, яких допустилися суди нижчої інстанційності.

Проте, необхідно навести приклад рішення міжнародного суду задля більш глибокого аналізу поставленої проблематики. Так, типовим є рішення ЄСПЛ у справі «Басенко проти України» від 26 листопада 2015 року. Відповідно до обставин справи, між заявником (Басенком) та працівниками комунального підприємства (контролерами), які виконували доручення роботодавця з перевірки квитків, зав'язалась сутичка в одному з трамваїв, що належать цьому ж підприємству, внаслідок чого потерпілий отримав перелом коліна. На рівні національного судочинства відповідачами було визначено контролерів, а не юридичну особу, в чому простежується явне порушення ст.1172 ЦКУ, про що і зазначив суд у своєму рішенні [47].

Дане рішення показує нам всю важливість правильного застосування норм національного законодавства, аби в майбутньому справи не доходили до розгляду в ЄСПЛ, враховуючи і той факт, що Україна наразі посідає третє місце за кількістю звернень до цієї судової установи, що спричиняє надмірну загруженість роботи суду та розгляд справ протягом десятків років.

2.3. Міжнародний досвід як основа формування вітчизняного законодавства: порівняльно-правовий аналіз.

Міжнародний досвід є рушійною силою у вдосконаленні сучасного законодавства, у приведенні його у відповідність з міжнародними тенденціями, а також є базисом для його формування. Створюючи певні нормативні акти, в тому числі і ЦКУ, законодавець, в першу чергу, керується

міжнародними стандартами, враховуючи особливість національної правової системи. Доказовою базою цього твердження виступає аб.2 п.2 постанови КМУ від 28 грудня 1992 року № 731, в якому вказано, що «нормативні акти повинні бути приведені у відповідність нормам, які закріплені правом Європейського Союзу» [48].

Аналізуючи питання, слід звернути увагу на те, що, враховуючи світові стандарти при формуванні вітчизняного законодавства, Україна застосовує принцип адаптації. Чорномаз О.Б. мовить, що «адаптація є певним процесом приведення норм національного законодавства у відповідність нормам і стандартам міжнародного права, яке полягає у внесенні своєрідних змін, уточнень до чинних та прийнятті нових нормативних актів» [49, с. 190].

Комплексний розгляд заданої тематики полягає у використанні порівняльно-правового методу, який ґрунтується на характеристиці норм різних правових сімей (в нашому випадку норм деліктного права), а також виокремленні їх особливостей та порівнянні з нормами етнічного законодавства в аспекті обговорюваного питання.

Наразі доречним буде розпочати наш дослід саме з аналізу деліктного законодавства тих країн, які за своїми положеннями є схожими з ЦКУ, тобто тими країнами, законодавство яких базується на рецепції римського права. До цієї категорії слід віднести Францію та Німеччину.

Сучасний ЦКУ бере свої витоки саме з положень Цивільного уложення Німеччини, адже, як свідчить генезис розвитку вітчизняного цивільного законодавства, саме норми цього акту були використані як базис при формуванні кодексу УРСР, в тому числі, це стосувалось і деліктного права [50, с. 47].

Німецький ЦК закріплює положення, що стосується відшкодування роботодавцем шкоди, завданої працівником, ч.1 параграфу 381. Відповідно до цієї норми «той, хто призначив когось іншого виконувати будь-яку роботу (замовник), зобов'язаний відшкодувати шкоду в тому випадку, коли виконавець незаконно завдасть збитків третій особі при виконанні

поставленого завдання» [51]. Досить цікавим у цьому випадку є те, що цей обов'язок з відшкодування не виникає, якщо замовник досить скурпульозно та уважно вибирає виконавця, коли він враховує всі необхідні фактори, які можуть статися (в тому числі і виробничо-господарський ризик), при виборі апаратури чи методів виконання тощо [50, с.50].

Отож, за цим нормативним актом, відповідальність замовника настає тільки у разі неналежного виконання, покладених на виконавця обов'язків, в чому і простежуємо схожість з сучасним ЦКУ, зокрема з ч.2 ст. 1172. Однак Німецьке цивільне уложення надає нам досить примітивне коло суб'єктного складу, яке обмежується тільки замовником і виконавцем. Спостерігаємо, що деліктне право України в аспекті виокремлення суб'єктів відшкодування є на щабель вищим.

Французький ЦК також має досить вагоме значення для сучасного деліктного права нашої держави. Це простежується в тому, що саме даний акт став першим документом, який закріпив принцип генерального делікту, передбаченого ст. 1166 ЦКУ, на законодавчому рівні [52, с. 20].

Французьке право визначає відшкодування роботодавцем шкоди, завданої працівником, неприбутим для національного законодавства терміном «ноксальна відповідальність». Як зазначає Д.С. Гринько, ноксальна відповідальність настає за умови подання позовів, які ґрунтуються не на основі контракту, а на основі шкоди, завданої рабами [53, с. 117].

Відповідно до ч. 5 ст. 1384 Французького ЦК «господар несе відповідальність за всі делікти рабів» [54]. Дана стаття закріплює досить широке коло суб'єктів, серед яких слід виділити:

- господарів, роботодавців з одного боку та слугів і працівників – з іншого;
- намісників та ремісників як суб'єктів відшкодування та вихованців і підмайстрів як завдавачів шкоди.

Умови, за яких відбувається відшкодування є аналогічними умовам, закріпленим ст.1172 ЦКУ. Проте, одним із цікавих випадків є те, що у разі

подання позову від третьої особи (тій, якій було завдано шкоду) особисто до працівника, суд автоматично перекваліфіковує відповідача і зазначає останнім роботодавця. В цьому простежується відмінність від принципів етнічного цивільного судочинства, адже відповідно до ст.51 ЦПК України, позивач має додатково подати клопотання про заміну неналежного відповідача [45]. Ще однією відмінністю стосовно цього питання є те, що на працівника не покладається факт доведення відсутності вини, в той час, коли ст. 1172 ЦКУ, має з приводу цього зовсім протилежну позицію.

Підсумовуємо, що національне законодавство в регулюванні аналізованого питання дещо відрізняється від принципів, закріплених ЦК Франції, однак, ми не можемо ігнорувати того факту, що цей документ також став відправною точкою у закріпленні питання щодо відповідальності роботодавців за вину працівників у сучасному ЦКУ.

Базові ідеї, які були сформовані у ході розвитку деликтного права Франції, а також Німеччини, набули напрочуд великої значущості для майбутніх цивільних кодексів багатьох держав Європи, серед яких необхідно виокремити і скандинавські країни. Важливим для законодавчого закріплення норм щодо відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків, став ЦК Нідерландів, положення якого враховував і національний законодавець.

В даному документі слід виокремити випадки, за яких роботодавець відшкодовує шкоду за працівника. Ч. 1 ст. 170 ЦК Нідерландів, підкреслює, що такими випадками є:

- перебування працівника на службі, під чим розуміється виконання професійної діяльності, а також діяльності в підприємницьких товариствах. Важливим в цьому випадку є наявність наказу, в якому міститься інформація про виконання поставлених завдань;
- виконання працівником, доручених роботодавцем обов'язків, які не відносяться до професійних;

- завдання працівником шкоди третій особі (в цій ситуації відповідальність нестиме довіритель) [55].

Отож, за допомогою цього акту, вперше на законодавчому рівні було закріплено такого суб'єкта відповідальності, як підприємницькі товариства, що відрізняє ЦКУ від Французького ЦК та Цивільного уложення Німеччини.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Наразі жоден нормативний акт, в тому числі і ЦКУ, не закріплює поняття «регресні вимоги» на законодавчому рівні, даючи тільки коротку характеристику наявному праву, та обмежуючись лише однією статтею, що є своєрідною прогалиною. Визначено, що виникнення права регресної вимоги з'являється тільки за наявності основного зобов'язання та за умови виконання обов'язку іншою особою (в нашому випадку, відшкодування шкоди роботодавцем).

Проаналізовано статистику судових рішень, яка дає змогу зробити висновок, що у більшості випадків відшкодуванню за ст. 1172 ЦКУ підлягає саме майнова шкода; що стосується моральної, то вона менш застосовується на практиці. Зазначено, що основними помилками, яких допускаються суди при застосуванні ст. 1172 ЦКУ, є визначення неправильного суб'єктного складу, ототожнення спеціальних норм цивільного законодавства, невикористання поряд зі спеціальними нормами положень генерального делікту тощо.

Зважаючи на всі колізії національного законодавства, дійшли висновку, що за своєю суттю воно повністю дублює норми ЦК Франції, Німеччини, Нідерландів з приводу відшкодування шкоди роботодавцем з вини працівника, однак вищезгадані акти все ж таки відіграли вирішальну роль при формуванні чинного ЦКУ.

ВИСНОВКИ

1. Історичне пізнання законодавства має досить важливе значення для сучасності. Недостатнє використання історичного методу при вивченні інституту деліктних зобов'язань значно зменшить потенціал розвитку цього питання в майбутньому. Тому перспективою для удосконалення інституту відшкодування шкоди в найближчому часі має стати всеосяжний аналіз норм вітчизняного та міжнародного законодавств, виокремлення всіх недоліків та переваг задля закріплення стійкості цього інституту в майбутньому.

2. Деліктні зобов'язання роботодавця в результаті заподіяння такої шкоди працівником є досить цікавою та водночас суперечливою категорією цивільного законодавства, яка характеризується своїми особливостями та відмінними рисами. Дослідження вказаного інституту є вкрай важливим не тільки для вчених-правовиків, а й для юристів-практиків, щоб в майбутньому не виникало проблем та контроверз при застосуванні, а також юридичній аргументації цієї норми як на тлі правового вчення, так і в цивільному судочинстві.

3. Відмінності між матеріальною та майновою відповідальністю досить різкі, починаючи від правого регулювання та закінчуючи умовами та термінами до її притягнення. Однак, в законодавстві відсутній чіткий механізм розмежування проаналізованих видів відповідальності, що зумовлює виникнення колізій в площині правової доктрини, а також практичних проблем при врегулюванні питання застосування того чи іншого виду відповідальності в судовому порядку. Тому, в який раз наголошуємо на тому, що основним пріоритетом у вирішенні даного питання слугуватиме створення нового кодифікованого акту у трудовому праві, який закріпить, зокрема, визначення дефініції «матеріальна відповідальність» та «пряма дійсна шкода», окремою статтею визначить основні критерії розмежування матеріальної та майнової відповідальності. Сукупність зазначених дій допоможе усунути колізії та заповнити прогалини у сучасному законодавстві.

4. Регресні зобов'язання є обов'язковим інструментом врегулювання питань між регресантом та регридієнтом, невід'ємною складовою основного зобов'язання щодо відшкодування шкоди. Підсумовуючи вищесказане, зазначаємо, що ми не можемо виділити інститут регресних зобов'язань як окремий інститут цивільного права, адже для цього не має необхідних підстав та умов, враховуючи і те, що на нього поширюються загальні положення зобов'язального права.

5. Судова практика є кінцевим результатом суддівської діяльності, яка містить в собі певні положення, ідеї та висловлені правові позиції з приводу конкретної ситуації, та є зразком для застосування її судами нижчої інстанції. Аналізована категорія є факультативним, консультативним джерелом права, яке допомагає вирішити поставлену ситуацію не тільки за допомогою норм, закріплених національним законодавством, а й зі сторони тлумачень, висловлених суддівською гілкою влади.

6. Вищеперераховані нормативні акти відіграли вирішальну та вкрай важливу роль при формуванні сучасного ЦКУ. Беручи свої витоки з норм деліктного права Франції та Німеччини, законодавець певним чином розширив зміст цих норм, закріплюючи їх в ст. 1172 ЦКУ. Саме в цій статті нормотворець дотримався всіх принципів міжнародного співробітництва (в аспекті приведення норм у відповідність міжнародним стандартам та тенденціям), увібравши все найнеобхідніше та удосконаливши їх: в першу чергу це стосується суб'єктного складу та умов відповідальності. Проте, на нашу думку, все ж таки необхідно внести невеличку поправку саме в назву ст. 1172 ЦКУ для того, щоб не використовувати цілісне речення для позначення вказаного делікту – «відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків». Допоміжним в цьому випадку слугуватиме досвід деліктного права Франції, яке закріплює цей делікт простим сполученням слів – «ноксальна відповідальність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харитонов Є.О. Основы римского частного права. Ростов н/Д, Феникс, 1999. 416 с.
2. Безклубый И.А. Обязательства из деликтов в Древнем Риме. Альманах цивилистики. Выпуск первый. 2008. С. 298 – 309.
3. Маленко Т.В. Общая историческая эволюция обязательств. Аспирант и соискатель. 2011. № 4. С. 47 – 48.
4. Бубіна А.І. Значення еволюції зобов'язань відшкодування шкоди для цивільного законодавства України. *Правова держава*. 2010. №12. С. 93 – 98.
5. Білоусов Ю.В., Калаур І.Р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. *Правова єдність*. 2009. 1168 с.
6. Михайленко О. В. Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением публичной власти: теоретические аспекты и проблемы её реализации на практике. 2007. С. 17 – 20.
7. Братуся С.Н. Развитие кодификации советского законодательства. 1968. 247 с.
8. Ткач І. В. Етапи розвитку інституту відшкодування шкоди, завданої у сфері публічно-правових відносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 11. № 1 (20). С. 30 – 36.
9. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. № 1540 – VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text> (Дата звернення 13.10.2020).
10. Хоменко М. М. Еволюція цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їхніми посадовими та (або) службовими особами. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2013. №4. С. 242 – 247.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435 – IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15> (Дата звернення 15.10.2020 р.)

12. Немцева А.О. Щодо питання відшкодування юридичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні*: матеріали Всеукр. підсумк. наук.- практ. конф. Частина 1. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 158–160.

13. Бойко М.Д. *Трудове право України* : підручник / за заг. ред. М. Д. Бойко. Київ, 2014. 392 с.

14. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Верховного суду України від 27.03.1992 р. №6 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (Дата звернення 20.10.2020 р.)

15. Ухвала Верховного суду України від 19.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-92#Text> (Дата звернення 20.10.2020 р.)

16. Гринько С.Д. Юридичні особи як суб'єкти деліктних зобов'язань за цивільним законодавством України та європейських країн: порівняльно-правовий аналіз. *Універсальні наукові записки*. 2013. №3 (47). С.101 – 108.

17. Михальченко Ю.С. Особливості відшкодування шкоди, завданої працівником під час виконання службових обов'язків. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. підсумк. наук.- практ. конф. Частина 1. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 126 – 128.

18. Гришко У. Особливості відповідальності перевізника за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пасажирів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С 16 – 20.

19. Бааджи Н.П. Підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 39. С. 184 – 190.

20. Харитонов Є.О., Старцев О.В. *Цивільне право України*: підручник / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Київ: Істина, 2015. 808 с.

21. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення 20.10.2020 р.)
22. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105 – XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (Дата звернення 20.10.2020 р.)
23. Довгалюк В.С. Каліцтво як підстава відшкодування шкоди за цивільним та трудовим законодавством. *Сучасні тенденції розбудви правової держави в Україні та світі*: матеріали VIII міжнарод. наук.- практ. конф. Житомир: Поліський національний університет. 2020. С. 175 – 177.
24. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322 – VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 21.10.20)
25. Жернаков В. Правове регулювання праці: співвідношення трудового і цивільного права. *Право України*. 2013. № 7. С. 48–55.
26. Довгалюк В.С. Розмежування матеріальної та майнової відповідальності за трудовим і цивільним законодавством. *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали I Всеукр. наук.- практ. семінару. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка». 2020. С. 135 – 138.
27. Потапенко В. Регресні вимоги страховика. *Юридичний журнал. Аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2016. № 1. С. 85 – 92.
28. Багатомовний юридичний словник URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Holubovska_Iryna/Bahatomovnyi_iurydychnyi_slovnyk-dovidnyk.pdf?PHPSESSID=26b851cb0f9fc78fe313efc7f4ae74ca (Дата звернення 23.10.2020).
29. Мельников Н., Лебедев В. Суброгация и регресс в страховании. *Юридическая практика*. 2010. № 9. 531 с.
30. Мартюк А.С. Загальна характеристика інституту регресних зобов'язань у цивільному праві України. *Dictum Factum*. 2019. № 3. С. 12 – 17.

31. Про затвердження інструкції з організації примусового виконання рішень: наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012. № 512/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text> (Дата звернення 23.10.2020р.).

32. Дедиков С. Регресс и суброгация: опыт сравнительного анализа. Хозяйство и право. 2018. № 4. С. 64 – 70.

33. Довгалюк В.С. Особливість інституту регресних зобов'язань, які виникають при відшкодуванні шкоди завданої працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів і права: матеріали міжнарод. наук.- практ. конф. Частина 3. Полтава. 2020. С. 38 – 40.*

34. Кізлова О.С. Категорії «судовий прецедент» і «судова практика» в системі джерел цивільного права України. *Право і суспільство. 2015. №6. С. 83 – 88.*

35. Сахнюк В.В. Роль та місце судового прецеденту у системі джерел національного права. *Молодий вчений. 2017. №5. С. 119 – 122.*

36. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Верховного суду України від 31.03.1995 р. №4 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (Дата звернення 01.11.2020 р.).

37. Ухвала Апеляційного суду Хмельницької області від 01.06.2017 р. в справі № 686/25483/16 – ц URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/66856119> (Дата звернення 01.11.2020 р.).

38. Про узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у 2010 – 2011 роках: постанова Вищого спеціалізованого суду від 30.03.2012 р. №2 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002740-12#Text> (Дата звернення 01.11.2020 р.).

39. Постанова Верховного Суду від 29.01.2020 р. у справі №822/2149/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87421795> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
40. Лист Вищого спеціалізованого суду від 28.01.2013 р. у справі № 24 – 152/0/4 – 13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-152740-13> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
41. Постанова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі №158/812/15 – ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80458217> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
42. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 17.07. 2018 р. у справі № 686/25483/16 – ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75416096> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
43. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 28.12.2018 р. у справі №367/6206/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/79203773/> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
44. Лихошвай А.В. Проблемні аспекти цивільної відповідальності роботодавців з вини їх працівників. *Scientific horizon in the context of social crises*: матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф. Токіо, Японія. 2020. С. 145 – 154.
45. Цивільний Процесуальний кодекс України № 1618 – IV від 18.03.2004 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення 01.11.2020 р.).
46. Стоянова Т.А. Практика ЄСПЛ як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017 №6. С. 55 – 58.
47. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.11.2015 р. у справі «Басенко проти України» (Заява № 24213/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b26#Text (Дата звернення 01.11.2020 р.).

48. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text> (Дата звернення 02.11.2020 р.).

49. Чорномаз О.Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. №845. С. 188 – 192.

50. Отраднава. О.О. Деліктні зобов'язання у цивільному праві Німеччини. *Університетські наукові записки*. 2010. №4. С. 47 – 52.

51. Burgerlijk Wetboek. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_831.html (Дата звернення 02.11.2020 р.).

52. Отраднава. О.О. Деліктні зобов'язання у цивільному праві Франції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 86. С. 20 – 22.

53. Гринько Д.С. Ноксальна відповідальність за законодавством Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аналіз. *Форум права*. 2009. №1. С. 117 – 122.

54. Code Civil des Français. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (Дата звернення 02.11.2020 р.).

55. The Dutch Civil Code. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook044.htm> (Дата звернення 01.11.2020 р.).